

УДК 81' 373.611

**РОЗВИТОК СУФІКСАЛЬНОЇ СЛОВОТВІРНОЇ ПІДСИСТЕМИ
ІМЕННИКІВ ІЗ ТРАНСПОЗИЦІЙНИМ ЗНАЧЕННЯМ ОПРЕДМЕТНЕНОЇ
ДІЇ**

(структури з суфіксом -ств(о) / -тельств(о))

Оксана МАКСИМЕЦЬ (Мелітополь, Україна)

Деривати із загальним словотвірним значенням предметненої дії становлять значну групу лексики в українській мові. Систему формантів, що беруть участь у творенні таких іменників, складають праслов'янські, власне українські та запозичені суфіксальні морфемі. У статті ми визначаємо лексико-словотвірні групи віддієслівних іменників, які творяться за допомогою суфікса -ств(о) / -тельств(о) та показуємо їх динаміку.

Ключові слова: *словотвір, предметнена дія, іменник, суфікс, історія, розвиток.*

Существительные с общим словообразовательным значением отвлеченного процессуального признака представляют значительную группу лексики в украинском языке. Систему формантов, принимающих участие в образовании отглагольных существительных, составляют праславянские, украинские и заимствованные суффиксальные морфемы. В статье мы определяем словообразовательные типы отглагольных существительных, в образовании которых принимает участие суффикс -ств(о) / -тельств(о) и показываем их динамику.

Ключевые слова: *словообразование, отвлеченный процессуальный признак, имя существительное, суффикс, история, развитие.*

Derivatives with a total value of derivative actions as a subject constitute a significant group of vocabulary in the Ukrainian language. Formants system, involved in the creation of such nouns, is primitive Slavonic, properly Ukrainian and borrowed suffix morphemes. In this paper we define the lexical-derivative (word building) groups of verbal nouns that occur with the suffix -ств(о) / -тельств(о) and show their dynamics.

Key words: *word formation, actions as a subject, noun suffix, history and development.*

Як номінативний клас віддієслівні іменники української мови були предметом дослідження в ракурсі трансформування ними граматичних категорій дієслова [10]; засобів словотворення та словотворчих типів [4, 11, 12].

Проблемі історії формування віддієслівних іменників присвячені праці А.В.Лагутіної, Н.П.Романової та ін.[5,13].

Дериваційний аспект вивчення віддієслівних похідних дав підстави для вибудови концепції словотвірної категорії опредметненої дії [2, с. 143-144; 3, с. 22-28] або категорії опредметнених значень дієслівних предикатів [9, с. 207]. В.Олексенко підкреслює, що “за своєю природою і механізмом утворення словотвірна категорія опредметнених значень дієслівних предикатів належить до словотвірних категорій особливого типу” [там само].

Незважаючи на наявність окремих наукових праць, пов'язаних із вивченням згаданої категорії, вона не стала ще предметом спеціального системного аналізу, хоча й потребує глибокого й об'єктивного розгляду як органічна складова підсистеми іменникової деривації та загальної системи українського словотвору, що в цілому й зумовлює актуальність такого дослідження.

Отже, у словниковому складі сучасної української мови досить поширені й активно вживаються віддієслівні іменники зі значенням опредметненої дії. За структурними ознаками такі іменники утворюють багату і складну систему лексико-словотвірних типів. Ця система формувалася протягом тривалого історичного періоду. Тому поряд зі спільнослов'янськими суфіксами (**-нн(я)**, **-тт(я)**, **-б(а)**, **-ок**, **-иц(я)**, **-от**) в українській мові наявні суфікси іншомовного походження (**-аціj(а)**, **-аж**, **-ур(а)**). Кожний словотвірний тип на позначення опредметненої дії характеризується певними семантичними особливостями. Саме цим і зумовлюється активність вжитку іменників кожного словотвірного типу та сфера їх стилістичного використання.

Мета нашої розвідки полягає в тому, щоб визначити лексико-словотвірні групи віддієслівних іменників, які творяться за допомогою суфікса **-ств(о)** / **-тельств(о)** та простежити їх динаміку.

Існує кілька поглядів щодо походження цього форманта. В.Вондрак припускав, що суфікс **-ств-о** є, очевидно, сполученням продуктивного прикметникового суфікса **-ьsk** та іменникового **-tvo** [15, с. 592-593]. Суфікс **-tvo** походить з індоєвропейського форманта **-tuo**, який зберігся дотепер лише у східнослов'янських мовах. В.В.Мартинів висловлював думку, що морф **-ство** є

праслов'янською інновацією [6, с.48]. Окремі дослідники відносили цей словотворчий засіб до старослов'янських запозичень, інші вважали його спільнослов'янським формантом. Передумови для формування утворень зі згаданим суфіксом були в кожній слов'янській мові, однак реалізація цих можливостей відбувалася найбільш продуктивно в певних стилістичних сферах [7, с.115; 14, с. 47], хоч майже в кожній мові суфікс **-ство** має специфіку вживання, набуває варіантів, характерних лише для певної мови [8, с.279].

У праслов'янській мові, як свідчать дослідження, за допомогою зазначеного форманта творилися головним чином абстрактні іменники. Статистичні дані підтвердили високу продуктивність суфікса **-ств(о)** в давньоруській мові.

Віддієслівні абстракти мали значення опредметненої дії, інколи з відтінком результативності. Від дієслівної основи походили назви дій, які потенційно могли розвинутися в назви наслідку дії, а відтак у назви предметів, пов'язаних із вираженою дієсловом дією. За допомогою суфікса **-ств-о** утворився порівняно невеликий масив девербативів із розгалуженою системою лексико-словотвірних значень.

У кінці XVII – XVIII ст.ст. суфікс **-ств(о)** досить активно творить *іменники на позначення вчинків людини*, наприклад: *Насилство и гвалтъ въ вѣрѣ и набоженств чинити* (МатТим I 1621 469), *Былъ [Александръ цесарь грецкій] былъ плюгавыхъ и спросныхъ обычаевъ, обжирства, пянства* (1656-1771 8), *Михаиль гойностю своею видирства и лакомства переходыль Никифора* (1656-1771 357) “грабіжництво”, *Тое забойство сталося зъ воли царя Давида* (1656-1771 257), *Учинилемъ тое забиство з причины тогож небожчика* (1612-1699 256), *Кгды (б) то не ошука(н)ство мощ(ъ)но (б) и нагу ходит(ъ)* (Зін 64), *Еднак и нече(ст)ное на свѣтѣ е(ст) ремесло: меновите мистро(в)ство або тѣ(ж) катовство* (67), *а его врагъ к всякому навчает шале(н)ству* (75), *и w(т) твоє(л) мл(с)ти прощенства желаю* (76), *Прѣто от запо(и)ства хоч мало повстягнисА: а робити що робши о(т)то(л) не лhnисА* (87). Обстежені пам'ятки XIX – початку XX ст. реєструють досить обмежену кількість

новотворів окресленого типу, наприклад: *відступство* (ЛексФр 37), *блудство* (Гр I 76). У першій половині ХХ ст. творення таких похідних дещо активізується. Так, “Українсько-російський словник” за ред. І.Кириченка містить 6 новотворів, що належать до цього ЛСТ: *грубіянство* (К I 366), *зłodійство* (II 234), *палійство* (207), *повстанство* (507), *убивство* (VI 140), *шахрайство* (477). У другій половині ХХ ст. деривати зазначеного типу продовжують функціонувати, проте обстежені джерела не фіксують стрімкого зростання їх чисельності. Так, “Словник української мови” в 11-ти томах містить 14 таких утворень, 2 з яких реєструються вперше, наприклад: *хуліганство* (СУМ XI 172), *шулерство* (560).

У другій половині ХІХ ст. писемними пам’ятками нової української мови фіксуються віддієслівні іменники, що вказують на стосунки між людьми: *видерство* “вимога” (Яв 79), *неслухнянство* (УміСп 523), *презирство* (Гр III 404). Протягом першої половини ХХ ст. з’явилося кілька новотворів цієї групи, наприклад: *баламутство* (К I 31), *вимагательство* (163), *виховательство* (205), *гнобительство* (338), *знайомство* (II 248). У другій половині ХХ ст. також з’явилися лише кілька віддієслівних іменників аналізованого типу. Майже всі ці деривати мають виразну стилістичну маркованість, наприклад: *невірство* (СУМ V 266), *оборонство* /іст./ (551), *поручительство* /кн./ (VII 297).

В обстежених джерелах нової української мови зафіксовано поодинокі іменники на позначення руху: *бігство* (ЛексФр 18).

Досить представницьким є лексико-словотвірний тип девербативів на позначення дій, пов’язаних із певним видом трудової та професійної діяльності особи, ремеслом. Особливість цих похідних полягає в тому, що вони базуються на предикатах – дієсловах, що є одиницями мови, а не мовлення через свій штучний характер, пор.: *вівчарствувати, директорствувати, оленярствувати* і тощо. Такого типу дієслова є результатом попередніх дериваційних процесів, пор.: *вівчар* – *вівчарствувати*, *директор* – *директорствувати*, *оленяр* – *оленярствувати* і т.п. [1, с. 106].

Дані обстежених джерел кінця XIX – початку XX ст. свідчать про високу продуктивність відповідної ЛСГ: *бондарство* (Гр I 86), *гончарство* (309), *знахарство* (II 171), *ковальство* (260), *лимарство* (359), *лицарство* (365), *рибальство* (IV 14), *римарство* (16), *столярство* (209), *теслярство* (259), *шинкарство* (495). Кілька новотворів виявлено в обстежених пам'ятках української мови першої половини XX ст., як-от: *лекторство* (К II 438), *пекарство* (III 237), *учительство* (VI 262), *чинтарство* (VI 432), *чоботарство* (442), *шинкарство* (491). У другій половині XX ст. кількість аналізованих іменників стрімко зростає. Так, “Словник української мови” в 11-ти томах фіксує 52 девербативи, 32 з яких реєструються вперше, наприклад: *вівчарство* (СУМ I 551), *директорство* (II 282), *друкарство* (426), *жонглерство* (544), *інженерство* (IV 29), *інспекторство* (33), *килимарство* (149), *колекціонерство* (218), *куркульство* (411), *куховарство* (421), *лідерство* (509), *маклерство* (603), *місіонерство* (748), *оленярство* (V 688), *редакторство* (VIII 482), *репетиторство* (509), *секретарство* (IX 113), *смолярство* (416), *токарство* (X 178), *учнівство* (538), *фермерство* (578), *шоферство* (XI 518), *штукарство* (547), *юнкерство* (614) тощо.

В обстежених джерелах кінця XIX – XX ст. трапляються поодинокі утворення, що називають риси характеру людини: *хвастовство* (Гр IV 390), *фанфаронство* (К VI 275), *примиренство* (СУМ VII 670) “надмірна терпимість”.

Суфікс *-ств-* характеризується високим ступенем функціональної активності, широким вжитком, що дає підстави віднести його до ядра конститuentів поля [1, с.106]. Зазначені утворення обслуговують майже всі функціональні стилі української мови, крім наукового, наприклад: *Я передбачливо заплатив штраф за дрібне хуліганство* (Загр 31); *Варварство і мудрість, говорить він, перебувають у вічному протистоянні, причому ліричний герой згоджується на християнське упокорення перед насильством, однак залишаючись відданим красі* (Дивослово 1995 №4 13) тощо. Для підсилення експресії вислову деякі деривати цієї групи вживаються в художній

літературі в переносному значенні, наприклад: *Теща зненавиділа його, почала звати на “ви”, і хата, немов зрозумівши свою господиню, спохмурніла й залякла в німому презирстві* (Тют I 52).

Таким чином, за допомогою суфікса **-ств(о)** в новій українській мові утворилися порівняно невеликий масив девербативів із розгалуженою системою лексико-словотвірних значень. У кінці XVII – XVIII ст.ст. згаданий формант активно творить віддієслівні іменники на позначення вчинків людини: *видирства* (МатТим I 1656-1771 357) “грабіжництво”, *ошука(н)ство* (Зін 64), *катовство* (67) та ін. Подальша динаміка процесу неоднорідна – спадна до початку XX ст., із незначним зростанням у першій половині століття і наступним зниженням активності в другій половині XX ст. З другої половини XX ст. фіксуються девербативи на позначення стосунків між людьми, проте обмежена мотивувальна база не дає можливості розвинути цій ЛСГ. Значно активніше поповнюється з кінця XIX ст. група похідних, що є назвами процесів, пов'язаних із трудовою та професійною діяльністю людини: *бондарство* (Гр I 86), *лекторство* (К II 438), *пекарство* (Ш 237) тощо. Саме у творенні згаданих віддієслівних іменників-абстрактів модель ДО+-ств(о) набуває найвищої продуктивності.

Порівняно із семантично та функціонально співвідносними девербативами на **-нн(я)** похідні розгляданого типу є не лише виразниками опредметненої дії – формант **-ств(о)** виконує й роль кваліфікатора, актуалізуючи значення сукупності дій.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Безпояско О.К., Городенська К.Г. Морфеміка української мови. – К.: Наукова думка, 1987. – 211 с.
2. Вихованець І.Р. Частина мови в семантико-граматичному аспекті. – К.: Наукова думка, 1988. – 256 с.
3. Городенська К.Г. Проблема виділення словотвірних категорій (на матеріалі іменника) // Мовознавство. – 1994. -- №6. – С.22-28.

4. Кравченко М.В. Семантична і морфонологічна валентність словотворчих одиниць у системі віддієслівних дериватів // Мовознавство. – 1988. – №1. – С. 32-37.
5. Лагутіна А.В. Віддієслівні абстрактні іменники на **-ння** в історії української літературної мови // Дослідження з української та російської мов. – К.: АН УРСР, 1964. – С.200-222
6. Мартынов В.В. Славяно - германское взаимодействие древнейшей поры: К проблеме прародины славян. – Минск: АН БССР, 1963. – 144с
7. Николаев Г.А. Русское историческое словообразование. Теоретические проблемы. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 1987. – 152с.
8. Ножкина-Елина Э.М. К вопросу о продуктивности суффикса *-ство* в древнерусском языке // Учен. зап. Саратов. гос. ун-та им.Н.Г.Чернышевского. Вопросы филологии. – Т.67. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1959. – С.269-281.
9. Олексенко В.П. Словотвірні категорії суфіксальних іменників: Монографія. – Херсон: Айлант, 2001. – 240 с.
10. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении. 7-е изд. М.: Учпедгиз. 1956. – 511 с.
11. Пінчук О.Ф. Словотвірна структура віддієслівних іменників в сучасній українській мові // Морфологічна будова сучасної української мови. – К.: Наукова думка, 1975. – С.35-82.
12. Роднина Л.А. Словообразовательная синонимика имен существительных в современном украинском языке: Автореф. дис...канд. филол. наук: 10.661 / Отд. лит. яз. и искусств АН УССР. – К.. 1970 (1). – 27 с.
13. Романова Н.П. Словообразование и языковые связи. Русско-украинско-польские языковые связи и вопросы словообразования. – К.: Наукова думка, 1985. – 188 с.
14. Филин Ф.П. Истоки и судьбы русского литературного языка. – М.: Наука, 1981. – 327с.

15. Vondrak W. Vergleichend slavische Grammatik. – Gottingen, 1906-1908. – В.1-2.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

- Гр Словарь української мови: В 4 т. / Зібран. ред. журн. “Києв. старина”. Упорядкував, з дод. власн. матеріалу, Б. Грінченко. – К., 1907-1909.
- Дивослово Науково-методичний журнал Міністерства освіти України. – 1999-2000.
- Загр Павло Загребельний. Брухт. – Харків: Фоліо, 2003. – 399с.
- Зін Климентій Зіновійв. Вірші. Приповіді посполиті. – К.: Наукова думка, 1971. – 387с.
- К Українсько-російський словник: У 6 т. / За заг. ред. І.Кириченка. – К.: Наукова думка, 1953-1963.
- ЛексФр. Лексика поетичних творів Івана Франка: Меточні вказівки з розвитку лексики / Укладачі: І.І.Ковалик, І.Й.Ощипко, Л.І.Полюга. – Львів: ЛГУ, 1990. – 264с.
- МатТим Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV-XVIII ст.: Підготували до видання В.В.Німчук та І.І.Лиса: В 2т. – Київ – Нью-Йорк, 2003
- СУМ Словник української мови: В 11т. – К.: Наукова думка, 1970-1980.
- Тют Григійр Тютюнник Твори: У 2т. – К.: Молодь, 1985.
- Ум і Сп Уманець М., Спилка А. Русско-украинский словарь. – Берлін, 1924. –1149 с
- Яв Яворницький Д.І. Словник української мови. – Катеринослав: Слово, 1920.- Т.1. – 412с

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Максимець – кандидат філологічних наук, доцент кафедри суспільно-гуманітарних наук Таврійського державного агротехнологічного університету. Наукові інтереси: словотвір: напрями, аспекти дослідження історичного словотвору української мови.